DOI: 10.11649/sm.2412

Slavia Meridionalis 21, 2021
Article No.: 2412

Citation:
Соколова, С. (2021). Лінгвальні та позалінгвальні аспекти функціонування суржику в Україні. *Slavia Meridionalis*, *21*, Article 2412. https://doi.org/10.11649/sm.2412

Sokolova, S. (2021). Linhval′ni ta pozalinhval′ni aspekty funktsionuvannia surzhyku v Ukraïni. *Slavia Meridionalis*, *21*, Article 2412. https://doi.org/10.11649/sm.2412

Світлана Соколова

Інститут української мови
Національна академія наук України
https://orcid.org/0000-0003-0052-6128

Лінгвальні та позалінгвальні аспекти функціонування суржику в Україні

Феномен українського суржику останнім часом привертає неабияку увагу як українських, так і зарубіжних лінгвістів, які розглядають його в одному ряду з відповідним білоруським явищем – трасянкою. Оскільки лінгвістичне значення слова «суржик» є вторинним відносно основного, сільськогосподарського ‘суміш зерна пшениці і жита, жита й ячменю, ячменю і вівса і т. ін.; борошно з такої суміші’ (Білодід, 1978, с. 854.), і зберігає оцінний компонент ‘неякісний’, деякі дослідники навіть відмовляють йому в термінологічності і намагаються замінити більш нейтральним. Вичерпний огляд підходів до визначення суржику знаходимо в новому виданні монографії Лариси Масенко *Суржик: між мовою і язиком* (Масенко, 2019, сс. 8–10).

Водночас у потлумаченні самого поняття суттєвих різночитань загалом не спостерігаємо. Отже, суржик – це мішане мовлення, характерне

This work was supported by the Ukrainian National Academy of Sciences.
Competing interests: no competing interests have been declared.
Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences.

для території сучасної України, де співіснують два основних мовних коди – українська та російська мови, представлені як літературними варіантами, так і численними субкодами – передусім українськими діалектами (зокрема й перехідними, з рисами, притаманними не лише власне українському, але й російському і білоруському діалектним ареалам) та російським розмовним мовленням з елементами просторіччя. Щоправда, «дехто з науковців переносить термін на інші види мовних гібридів», де одним з компонентів є українська мова (Масенко, 2019, с. 9), проте можна погодитись із думкою білоруської дослідниці Ніни Мечковської, до якої апелює й Л. Масенко, що терміни *суржик* і *трасянка* – це лінгвоніми, тобто власні імена відповідних явищ саме в Україні і Білорусі, що вказують на зрусифіковане просторіччя, яким послуговуються мільйони людей (Мячкоўская, 2008, с. 173; Масенко, 2019, с. 9), і саме в цьому їхня відмінність від інших різновидів мішаного мовлення і перевага як термінів.

Деякі дослідники суржику і трасянки (передусім зарубіжні, які не стикаються з ними повсякчасно у своєму повсякденному спілкуванні) розглядають їх як окремі мовні субкоди – своєрідні піджини – і намагаються відповідно вивчати їхню структуру та варіативність (Del Gaudio, 2010; Flier, 2008) і ареальне поширення елементів (Hentshel, 2008), тобто застосовують до них методи і принципи класичної діалектології, висновки якої передусім базуються на вивченні конкретних текстів, пов'язаних із певною територією. Звичайно, дослідження текстів і створення корпусів таких текстів є основою вивчення будь-якого мовного матеріалу. На жаль, зусилля українських дослідників ще не об'єднані навколо створення єдиної текстової бази даних. Натомість вони постійно перебувають у цьому мовному середовищі, яке доступно їм для включеного спостереження навіть незалежно від їхнього бажання. Ймовірно, саме тому українські і білоруські мовознавці переважно розуміють системність своїх мішаних кодів дещо відмінно від зарубіжних дослідників. Можна погодитись з Н. Мечковською, яка, порівнюючи підходи до аналізу трасянки німецьких і білоруських дослідників (додамо – і українських дослідників суржику!), зауважила, що «нямецкія славісты метадычна ідуць углыб – на аснове агульналінгвістычных уяўленняў аб універсальных законах узроўнева-сістэмнай пабудовы мовы. У беларускіх даследчыкаў трасянкі пераважае або атамарны (інакш кажучы, недастаткова сістэмны) падыход, або занадта шырокі, з мноствам недастаткова даказаных суджэнняў»

(Мячкоўская, 2013, с. 68). Не в усьому погоджуючись із німецькими науковцями щодо сутності явища трасянки загалом, білоруська дослідниця робить висновок, важливий також і для української соціолінгвістики про те, що національним дослідникам варто запозичити в німецьких колег педантизм і увагу до деталей: «Бо тое, што мне падаецца «лінгвістычным мікраскопам», – для нямецкіх лінгвістаў проста стандарт якаснага даследавання» (Мячкоўская, 2013, с. 68).

Щодо сутності явища можна погодитись з Н. Мечковською в тому, що є розбіжність у питанні «ці ёсць у трасянцы свой узус (інакш кажучы, свае, няпісаныя, але адчувальныя моўцамі нормы маўлення), падобна да таго, як любы дыялект, у тым ліку і памежныя пераходныя гаворкі, мае свой узус» (Мячкоўская, 2013, с. 62). Дослідниця вважає, що «беларускія ідыялекты, розныя па захаванасці беларускай мовы, не ўтвараюць арэальнага кантынуума, бо ступень русіфікаванасці залежыць не ад геаграфіі, а, па-першае, ад таго, дзе жыве чалавек – у горадзе ці ў вёсцы, і, па-другое, ад узроўню яго адукацыі» (Мячкоўская, 2013, с. 67). Подібну позицію щодо сутності суржику, яка полягає саме у довільному, безсистемному змішуванні мовних кодів, висловлює польський лінгвіст Артур Брацкі, чиє монографічне дослідження суржику базується на великому текстовому матеріалі, зібраному в різних регіонах України (Bracki, 2009). Дослідник також зауважує, що «треба відкинути здатність суржику розвинутися до форми, яку вдасться кодифікувати», оскільки «він сам по собі є різновидом мовного паразита, що живе коштом української мови та впроваджує в неї непотрібні російські елементи» (Брацкі, 2009, с. 21).

Ще одна відмінність у поглядах вчених на суржик полягає в наявності / відсутності його різновидів. Не випадково, що вже у XXI столітті з розривом у кілька років з назвою «Суржик чи суржики?» («Surzyk or surzyks?») опубліковано дві абсолютно різні статті різних авторів. Міхаель Флайер при цьому наголошує на необхідності розмежовувати різні типи суржику як різні ідіоми (діалекти), що належать до різних періодів і різних територій (Flier, 2008), а Міхаель Мозер зауважує, що велика варіативність суржику проявляється в тому, «що у досить широкому спектрі між українською й російською мовами на підставі змішування і перемикання кодів в «суржику» можливе майже все» і що можливі різноманітні комбінації і співіснування форм, «які або містять, або не містять у собі елементи іншої (у нашому випадку – російської)

мови» (Мозер, 2016, с. 49), тобто існує безліч «суржиків», жоден з яких не може вважатися окремим ідіомом (Мозер, 2016, с. 52).

Українські лінгвісти дотримуються погляду, що здатність суржикомовців розуміти один одного і тих, хто говорить літературною мовою (чи українською, чи російською), зумовлена не системністю самого суржику, а пасивним володінням лексичним запасом літературних мов. Натрапляючи на ці слова у чиємусь мовленні або тексті, суржикомовець переважно розуміє їхнє значення, але вони не актуалізовані і перебувають у його пасивній пам'яті, тож він не може їх вжити самостійно (Труб, 2016, с. 78). До того ж, він нерідко не диференціює, до якої саме кодифікованої мови ці одиниці належать – української чи російської.

На сучасному етапі, крім «класичного» суржику – росіянізованого українського мовлення осіб з низьким освітнім рівнем, які, зберігши українське фонетичне оформлення і основні граматичні риси мовлення, залучають досить велику кількість російських за походженням лексем, з'явився новий тип мішаного мовлення – російсько-українське інтерфероване мовлення на російській фонетико-граматичній основі із залученням великої кількості українських за походженням лексем, переважно термінів різних галузей. Багато хто з дослідників теж вважає його різновидом суржику, зокрема він знайшов своє місце у відомій класифікації Лади Біланюк, яка застосувала просторово-часовий принцип і виокремила п'ять типів суржику: урбаністично-сільський[1], сільський діалектний, підрадянсько-українській, міській білінгвальний і суржик у постнезалежній Україні (Bilaniuk, 2005), який саме пов'язаний з розширенням функціонування української мови. Поділ суржику на два різновиди – «старий, прототипічний» та «неосуржик», які різняться часом і соціальними умовами виникнення, застосовано у новому дослідженні Ґерда Гентшеля і Тільмана Ройтера (Hentschel & Reuther, 2020, с. 106). Л. Масенко, аналізуючи явище інтерференції і співвідношення понять інтерферованого і змішаного мовлення, піддає критиці погляди лінгвістів, які обстоюють статус нового типу інтерферованого мовлення російськомовних, що стихійно опановують українську мову для професійного спілкування, саме як нового типу суржику – російсько-українського (Масенко, 2019, с. 67). Дослідниця зауважує, що, як і під час вивчення будь-якої нової мови,

[1] Український переклад термінів Л. Біланюк подано в інтерпретації Л. Т. Масенко (Масенко, 2019, с. 111).

велика кількість помилок в українському мовленні російськомовних виникає лише на початковому етапі. Подальше вдосконалення мовних навичок призводить до формування координативного білінгвізму, «тобто чіткого розрізнення двох мовних систем і вміння перемикати код, переходити під час спілкування з різномовними особами з однієї мови на іншу» (Масенко, 2019, с. 70). Особливо несхвальної оцінки зазнають погляди захисників цього нового явища (переважно нелінгвістів), які вбачають у ньому позитивну роль посередника у переході від спілкування російською мовою до спілкування українською. Загалом на необхідність розмежування понять мовлення з ознаками інтерференції і власне суржику вказує багато дослідників, зокрема проти такого розширення поняття суржику виступає М. Флайер (Flier, 2008, с. 41). Далі спробуємо порівняти ці два типи інтерферованого мовлення за єдиними критеріями. Основною лінгвальною причиною виникнення мішаного мовлення є постійне контактування двох близькоспоріднених мов, що зближує суржик з інтерферованим мовленням російськомовних.

1. «Класичний» українсько-російський суржик

Як зразок обрано мовлення (текст 1) головної героїні передачі «Таємниці ДНК» на українському каналі СТБ (вип. 9 від 22.09.2020)[2]. Їй 19 років, живе у сільській місцевості, має неповну середню освіту. В аналізованому фрагменті обсягом у 240 слів[3] знаходимо близько 65 одиниць, які можна кваліфікувати як іншомовні вкраплення, що становить майже третину і вкладається в межі, визначені дослідниками для суржику – понад 20% вкраплень (Шевчук-Клюжева, 2015, с. 115). Виокремлені одиниці в мовленні героїні вважаємо саме проявом суржику, незважаючи на те, що той самий вираз у мовленні ведучої потлумачуємо як перемикання коду («харошій мальчік»), оскільки для неї це цитата (свідоме перемикання коду). Розмова стосується

[2] https://teleportal.ua/ru/show/stb/taemnitsi-dnk/sezon-2/vypusk-9/?utm_source=youtube.com&utm_medium=comment&utm_campaign=dnk_on_YT (доступ 22.09.2020; Таємниці ДНК, 2020)

[3] У дужках подано репліки ведучої, яка спілкується літературною українською мовою, її слова до підрахунків не залучено.

побутової ситуації – героїня прагне, щоб батько її дитини визнав своє батьківство. Рідна мова героїні українська, суржик – єдиний мовний код, який вона використовує.

Текст 1.[4]

(Як ви познайомилися з Ярославом?)

Ну, Ми в ***одном*** *селі живем, це Херсонська область. В* ***одной*** *компаніїі там бачились, на одну* ***діскатєку*** *там їздили, мені год п'ятнадцять* ***навєрно*** *було.*

(Ярослав вас старший на скільки?)

На три роки. Коли Ярослав ***ушол*** *в армію, мені було сімнадцять год. Я тоді* ***устроїлась*** *на роботу в кафе барменом, це в Херсоні я* ***работала****. Ми* ***началі общацца с нім*** *по телефону. Там людей немає* ***клієнтов****, он там звоне,* ***разговариваєм с нім****.* ***Єслі*** *у нього він не занятий, то я* ***звоню, єслі скучно****. Він мені* ***нравився****, було приятно* ***с нім общацца, потом он*** *він предложил* ***мнє встрєчацца****, я подумала і сказала, що* ***нет****.*

(А чому ні?)

Ну, ***сімпатія*** *була,* ***но*** *на* ***тот*** *момент* ***отношеній*** *я не хотіла.*

(Ви думали, що зарано для якихось серйозних стосунків?)

Ну, ***возможно****, так.*

(А інші якість стосунки були?)

Нєт, отношеній *не було тоді. І він прийшов с армії. До мами,* ***отчіма****, приїхали гості. Вони* ***соседі*** *Ярослава, вони знали його з* ***дєтства****. І* ***начали говорить****, що там* ***харошиий мальчік****, там* ***работящій****. І кажуть там* ***позвони****, хай прийде в гості.*

(То слава в селі про Ярослава – «харошій мальчік»?)

На ***тот*** *момент вони говорили так. І він приїхав, він* ***предложил мнє опять встречацца****.*

(І коли він цього разу запропонував зустрічатися, що ви відповіли?)

Ну, я ***согласилась****. <…>*

(Можливо, підштовхнули гості, що були?)

Ну, ***скоріше всього, да****. <…>*

---

[4] Тут і далі тексти подано в орфографічному записі з використанням графіки базової мови. Основою цього тексту є українська мова, тому російські вкраплення записано українськими літерами.

(Чому вона (мати) не на вашому боці, ви запитували її?)

Она всєгда *говорила, що їй* ***тоже*** *було нелегко, і там* ***с папой*** *прожила, він її бив. Я не знаю, чого так. У мами нас* ***пять***. ***От папи*** *мого нас двоє у мами – я і старший брат. А* ***от отчіма*** *у мами троє дітей. …*

(А мама чим займається?)

Щас *вона в Польщі. Вона там в* ***больніце работає***.

(Санітаркою?)

Да.

(А чому так далеко поїхала? Діти маленькі. Вона залишила на вас, виходить?)

Ну, ***да***. *Тут вона* ***работу*** *таку собі щоб* ***харашо оплачувалась***, *то вона не може* ***найти***.

Визначальною ознакою «класичного» суржику є його українська фонетична основа (фрикативне «г», окання, чітке або з незначним оглушенням вимовляння дзвінких приголосних у кінці слова) та українські лексико-морфологічні риси, пов'язані з фонетичними процесами (зокрема вживання префіксів *із-/з-/с-* і *в-/у-* та прийменників *з* і *із* та *в* і *у* як єдиних семантичних комплексів). Ці риси дуже стійкі й у власне російському мовленні українців, навіть тих, хто має високий освітній рівень і загалом добре володіє російською літературною мовою.

Водночас суржик характеризується передусім великою кількістю лексичних росіянізмів – як повних, тобто в повному морфологічному оформленні, яке відповідає російській мові (*отношеній*, *разговариваєм*, *предложил*, *в больніце*), так і гібридних, у яких використано російський корінь, але застосовано морфологічне оформлення, притаманне українській мові (*работає*). Зважаючи на досить великий пласт спільної лексики в українській і російській мовах, деякі одиниці можна ідентифікувати як належні тій чи тій мові лише за фонетичним (*на д**і**скат**є**ку*) або морфологічним оформленням (*клієнт**ов***, *говори**ть***).

Звернімо увагу на варіативність вживання деяких словоформ, передусім особових займенників. Пор.: ***он*** *там звоне* / ***він*** *мені нравився*; *потом* ***он він*** *предложил мне встречацца*; ***она*** *всегда говорила* / *щас* ***вона*** *в Польщі та* ін.

Синтаксис аналізованого мовлення дуже простий, на такому рівні виразних власне українських або російських особливостей синтаксичної будови речення виявити неможливо.

2. Українське мовлення з ознаками інтерференції

Зміна статусних відношень між українською і російською мовами в сучасній Україні спричинила те, що багато людей, які в професійному спілкуванні раніше послуговувались російською мовою, тепер використовують з цією метою українську. Ця вимога є обов'язковою для держслужбовців під час виконання ними службових обов'язків, але зрозуміло, що серед них є люди з різним «мовним минулим». Характерною особливістю усіх цих мовців є те, що вони володіють літературним варіантом або однієї, а частіше – обох контактних мов. Умовно можна виокремити такі основні категорії мовців:

2.1. Українськомовні в побуті, які здобули освіту, зокрема й професійну, українською мовою. Для них українськомовне спілкування є природним, якщо в мовленні трапляються помилки, то вони поодинокі. Російськомовні вкраплення можуть траплятися внаслідок свідомого перемикання кодів (наприклад, з метою цитування).

2.2. Особи з першою українською мовою, які здобули професійну освіту російською. Переважно це люди старшого віку, які навчалися за часів СРСР. Багато з них і в повсякденному спілкуванні перейшли на російську, проте повернення до професійного спілкування українською вимагає від них лише опанування професійної термінології, хоча й це нерідко зумовлює внутрішній спротив. При цьому фонетичні особливості української мови є для них природними, отже, за бажання вони легко адаптуються до нових умов. Їхнє професійне українське мовлення може мати ознаки інтерференції, але кількість іншомовних вкраплень не перетинає межі, за якою починається суржик.

2.3. Особи з першою російською мовою, які добре вивчили українську або під час фахового навчання, або доклавши додаткових зусиль (на курсах, з репетитором та ін.). Від попередньої групи відрізняються тим, що, за досить доброго засвоєння лексики і граматики, можуть мати деякі фонетичні особливості, притаманні російській мові (своєрідний акцент), на лексичному рівні нерідко припускаються помилок, пов'язаних зі змішуванням лексем, які в російській мові є лексико-семантич-

ними варіантами, а в українській – різними словами. Наведемо приклад такого мовлення[5]:

Текст 2 (держслужбовець, 25 років, стаж 3 роки, відповідає на запитання, якою мовою спілкується на роботі):

Та я ***в залежності від*** *того, з ким спілкуюсь. Так-то я* ***понятно****, що <…> я російськомовний, бо сам я з Харкова у принципі. Між собою ми спілкуємося російською, з шефом я спілкуюся українською.* ***Вот****. Майже чистою, ну наскільки у мене виходить чиста, настільки воно й* ***получається****.*

(Тому що шеф спілкується українською?)

Да*, він спілкується українською. Як-то я звик,* ***тим боліє*** *я навчався українською мовою. У нас була принципова позиція. Якраз це перший рік коли сказали –* ***всьо!*** *Тільки Ющ[енко] прийшов до влади, стала* ***всьо*** *<…> тотальна українізація. Всі будемо навчатися українською. Думаю,* ***ладно****. Бо я ходив в* ***руську*** *школу. І так воно пішло, пішло, що закони всі всюди українською. От. І я так звик, що мені* ***уже*** *набагато* ***проще*** *працювати і робити текст, ну, писати те, що я роблю, українською набагато* ***проще****, ніж російською. Вчора я навіть там писав деяку аналітику для шефа. Він сказав, що* ***в конечном ітоге*** *вона повинна бути російською. Але я* **написав був** *українською, а потім* ***перевів****. Хм. Раніше я зразу писав російською. От.*

Так само, як і текст 1, цей зразок містить російські лексичні вкраплення, але їхня загальна кількість менша 7 %; серед них лише два дієслова (*получається*, *перевів*), один прикметник (*руську*), двічі той самій прислівник у вищому ступені (*проще*), а решта – службови слова або сталі словосполуки (*в залежності від*, *в конечном ітоге*, *тим более*, *всьо*). Цікавою особливістю цього тексту є доречне вживання специфічної для української мови (хоча й факультативної) дієслівної форми давноминулого часу (*написав був*).

Далі той самий респондент відповідає на телефонний дзвінок російською мовою:

---

[5] Тексти інтерв'ю з держслужбовцями, фрагменти з яких проаналізовано (тексти 2 – 4), записані моєю аспіранткою В. Л. Шелудько, яка 2018 р. успішно захистила кандидатську дисертацію на тему «Мовна особистість сучасного українського державного службовця в професійному дискурсі» (Шелудько, 2018).

*Смотрите, они прислали **с этого** <…> **с протокольного** [отдела] токо то, шо я Вам прислал. Там один лист, а **с юруправления** они прислали вот сопроводиловку, за то, что я прислал, а все остальное <…>, свои **высновкы** на все приметы девять этих законопроектов, они заканчиваются идентичной фразой <…>. Ну я вам досканирую, я Вам это все пришлю.*

*Да не совсем. (читає з аркуша українською:) **Зважаючи на правові позиції Конституційного Суду України щодо додержання Закону України «Про регламент»** <…>. Ну, короче, они пишут о том, что это скорей всего будут эти законы признанными неконституц[ы]онными из-за **недотрымання процедуры прыйняття**. Вот. Ну я Вам щас все досканирую – перешлю. Ну да, то есть они **зауваження** сделали и отправили.*

У частині тексту російською мовою використано українські фахові терміни (*высновкы*, *недотрымання процедуры прыйняття*, *зауваження*). Окрім цього, у двох випадках замість російського прийменника *из* використано *с* (*с протокольного*, *с юруправления*), що властиве українській мові і дуже характерно для російського мовлення в Україні.

2.4. Особи з першою російською мовою, які нею і навчалися, а зараз вивчають українську стихійно, на робочому місці. Більшість з них вже досить добре опанувала письмовий варіант української в обсязі, потрібному для створення документів, але їм важко вільно говорити українською навіть на професійні теми. Водночас, звичка до українськомовної термінології спричиняє такі зразки професійного мовлення, наприклад, бухгалтера держустанови: *Мы выделяем вам **кошты згидно розпорядження** начальника **управлиння**. У вас есть **кошторыс**. Вы должны вести **облик вытрат**. Этой **посады** нет в **штатном росписе***[6]. Розгляньмо ще один текст на основі російської мови:

Текст 3 (держслужбовець, 38 років, стаж 15 років, спілкується телефоном з приводу проблем із функціонуванням сайту):

*Да. Где эти **видкрыти дани**? Вот смотри. Вот, ноль второго ноль девятого девятнадцатого – **единый реестр за девьятнадцятый рик не видправлено** і тридцатого ноль седьмого <…> на сайте. Да, есть такая штука, называется **видкрыти** данные.*

[6] З особистих спостережень за мовленням жінки-бухгалтера, яка приїхала до України з Росії в дорослому віці, українську розуміє добре, але ніколи її систематично не вивчала. Працює в державній установі, усі документи створює українською мовою.

*А я реестр не отправляю <…>, **реестр-от судовых ришень** отправляется как-то там от вас.*

*Я сюда отправляю **перелик информации по публич <…> по доступу до публичной информации**, і она тоже не **оприлюднюецца**. Я почему <…>, потому что оно вот здесь висит <…>, допустим, одинадцатое ноль шестое, **не оприлюднено**. Понимаешь, если какой-нибудь **громадянын** залезет, то напишет на нас омбудсмену <…> омбудсмену бумажку, и попадем мы под админку, понимаешь? Вот. Поэтому нада там шото потыкать палочкой, посмотреть, что оно там случилось. Все. **Добре!** Давайте! **Дякую! Па-па**.*

*Серьёзная вещь. Понимаешь? Эти **небайдужи громадяны** <…>*

Основа тексту – російською мовою, проте усі офіційні формулювання щодо наповнення сайту взято з посадової інструкції українською мовою, тому текст справляє враження мішаного. Якщо порахувати відсоток іншомовних вкраплень (за кількістю слів) – то це близько 17 %, тобто наближається до межі, за якою починається суржик, проте ми бачимо, що більшість вкраплень неоднослівні і їх можна кваліфікувати як перемикання кодів (*единый реестр за девьятнадцятый рик не видправлено*) або як вживання сталих виразів термінологічного характеру (*видкрыти дани, реестр судових ришень, небайдужи громадяны*). Також вжито українські формули згоди і ввічливості (*Добре! Дякую! Па-па!*). Отже, цей текст також не може бути визнаний зразком суржику.

Частина держслужбовців виявляє досить високу мовну стійкість стосовно російської мови навіть у робочій час. Інтерв'юер не могла перевірити, якою мовою спілкується, наприклад, із керівником автор наступного запису, але з нею він використовував виключно російську, і лише на прохання назвати закони, з якими працює, відповів українською.

Текст 4 (держслужбовець, 27 років, стаж 4,5 роки):

(А чому Ви вибрали саме юриста?)

Мне интересна юриспруденция и государственное управление, и симбиоз этих двух специальностей обусловил … выбор учебного заведения, в которое я пошел, и направление специализации.

(А чим саме цікаво?)

Ну, интересно изначально было изучить, как функционирует государство и государственный апарат, а потом, имея достаточную базу знания и опыт, принести что-то новое и усовершенствувать его.

(Ким Ви хотіли стати в дитинстві? Також юристом?)

Нет, в детстве, конечно, у меня, как у многих прочих детей, было много желаний: я хотел быть космонавтом, летчиком, пожарником, шпионом, детективом, много <…> много всего разного.

(А що Вам завадило ними стати?)

Да нет, ничего, перехотелось. Попозже в процессе роста и развития стало очевидным, что есть более интересные профессии и более интересные сферы, в которых я хотел бы реализоваться.

(Що входить у Ваші обов’язки як державного службовця?)

Ну, изо дня в день в мои функциональные обязанности входит контактирование и гармонирование совместной деятельности международными организациями, с которыми мы сотрудничаем по разным направлениям и при реализации различных проектов, рассмотрение жалоб граждан по ряду вопросов, которые относятся к сфере нашего управления. <…>

(З якими документами Вам доводиться працювати?)

Это, как правило, международные договора и наше национальное законодательство. Как конвенции, разного рода понятия, которые касаются непосредственно деятельности нашей институции и прав, защитой которых мы занимаемся <…>.

(А назвіть кілька законів України, з якими Ви працюєте?)

“Закон України про громадянство України”, “Закон України про соціальний захист населення”, “Закон України про виконання рішень Європейського суду з прав людини”.

(Ну, ось ми перейшли на українську мову. Чи вважаєте Ви, що українська мова повинна бути державною?)

Да.

(Чому?)

Я считаю, что в государстве должен быть один государственный язык.

(Тим не менше, Ви вважаєте, що державна мова повинна бути українська, а говорите зі мною російською. Чому?)

Да, я так говорю, мне так удобно, я так привык, я не вижу никаких проблем в общении между <…> на украинском и русском языках. Не вижу никакой проблемы, мне так удобней, мне так комфортно, я понимаю других людей, другие люди понимают меня.

(А, можливо, Вам би було легше працювати і писати документи російською?)

Возможно, было бы легче, но я не вижу проблем в том, чтобы ***писать документы украинским****.*

(Можливо дві державні потрібно?)

Нет, мне кажется это плохая идея – два государственных языка, лучшие один, пусть будет украинский.

Звертає на себе увагу стиль його мовлення – суто офіційний, насичений термінами і офіційними зворотами (*выбор учебного заведения, имея достаточную базу знания и опыт, контактирование и гармонирование совместной деятельности* і под.). Лише коли його спитали про дитячі мрії, стиль дещо змінився (*я хотел быть космонавтом, летчиком, пожарником, шпионом, детективом, много <…> много всего разного*), але надалі він знов повертається до офіційно-канцелярського стилю. Українських вкраплень практично немає. Намагаючись змусити співрозмовника заговорити українською, інтерв'юер питає його про документи, з якими він працює, але спрацьовує лише пряме прохання назвати конкретні закони. Цікаво, що при всьому цьому він негативно ставиться до ідеї другої державної мови в Україні, а свою мовну стійкість пояснює тим, що йому так зручно (*мне так удобней, мне так комфортно*). Незважаючи на стійкість у виборі російської мови спілкування, цей респондент також не позбавлений впливу української мови на своє мовлення, у якому присутній синтаксичний українізм (*писать документы украинским* замість нормативного *писать документы на украинском*), можливо, під впливом запитання інтерв'юера (див. детально про це: Соколова, 2019).

Проаналізовані зразки мовлення в умовах білінгвізму підтверджують, що основною причиною змішування мовних кодів є безпосереднє контактування мов, але не завжди мовлення з ознаками інтерференції можна кваліфікувати як суржик. Крім кількісного показника вживання іншомовних вкраплень, оцінюючі зразки мовлення, слід звертати увагу на низку параметрів, які можна узагальнити в таблиці (табл. 1).

Безперечно, суржик і нове інтерферованe мовлення об'єднує ситуація контактування близькоспоріднених мов. Утім, основою формування суржику є українська мова, фонетику якої він переважно зберігає, тоді як нове інтерфероване мовлення формується переважно на російській фонетичній основі, рідше – на українській (якщо мовець раніше перейшов на російську з неї).

Таблиця 1. **Порівняння параметрів функціонування «класичного» суржику і нового інтерферованого російсько-українського мовлення**

Параметри			Суржик (українсько-російський)	Нове інтерферовване (російсько-українське) мовлення
Лінгвальні чинники	Контактування споріднених мов, наявність спільного лексичного фонду		+	+
	Фонетична основа	українська	+	-+
		російська	-	+
	Рівні інтерференції	лексичний	+	+
		морфологічний	+	-+
		словотвірний	+	-
		синтаксичний	+	-+
	Кількість іншомовних вкраплень	20 % і більше	+	-
		менше 20 %	-	+
	Варіативність		+	-+
Суспільні чинники	Мова, вища за статусом	українська	-	+
		російська	+	-
	Сфера вживання	Розмовно-побутова	+	-
		Офіційно-виробнича	-+	+
Територіальний чинник	місто		+	+
	село		+-	-
Персональні чинники	Рідна (перша) мова	українська	+	-
		російська	-	+
	Рівень освіти	високий	-	+
		низький	+	-
	Володіння літературною мовою	українською	-	-
		російською	-	+

Суржик може проявлятися на всіх мовних рівнях з утворенням гібридів, а інтерференція, пов'язана з професійним використанням мови, частіше обмежується лексичним, лише зрідка трапляються морфологічні або синтаксичні відхилення, переважно зумовлені безпосереднім впливом іншої мови в діалозі. Межу між суржиком і мовою

з ознаками інтерференції дослідники визначають на рівні 20–25 % іншомовних вкраплень, при цьому суржик характеризується варіативністю елементів: у тому самому мовному акті мовець може вживати як українські одиниці, так і їхні російські аналоги, що рідко трапляється за інтерференції.

Суржик виник як наслідок вищого суспільного статусу російської мови, а нове інтерфероване мовлення свідчить про зміну статусних відношень між мовами, за якого знання української стає необхідним для успішної адаптації в суспільстві, суржик функціонує переважно в розмовно-побутовий сфері, рідше – у професійній (якщо це єдиний мовний код, яким володіє мовець), переважно у сільській місцевості або серед містян у першому поколінні з невисоким рівнем освіти, для яких рідною (першою) мовою є українська. Нове інтерфероване мовлення притаманне переважно міським мешканцям з першою російською мовою і досить високим рівнем освіти і функціонує передусім у професійній сфері. Для носіїв суржику він переважно є єдиним доступним мовним кодом (рідше – функціонує як «домашня» мова з використанням поза сімейним колом літературної української та/або російської мові), нове інтерфероване мовлення зазвичай супроводжується володінням нормами російської літературної мови, нерідко – з деякими локальними особливостями; воно є перехідним явищем у процесі вдержавлення української мови. Безперечно, одним з основних завдань українських соціолінгвістів на сучасному етапі є створення потужної бази даних розмовного мовлення в усіх його різновидах, зокрема й мовлення з ознаками інтерференції і «класичного» суржику. Це єдиний шлях, який призведе до мети, яку слушно пропонує реалізувати П. Левчук – рецензент неодноразово цитованої монографії Л. Масенко – «to create her own criteria and start a discussion on establishing an interference threshold» (Levchuk, 2020, с. 3).

БІБЛІОГРАФІЯ

Білодід, І. (Ed.). (1978). *Словник української мови в 11-ти томах* (Vol. 9). Наукова думка.

Брацкі, А. (2009). Европейський контекст українського мовного питання. *Критика*, *2009*(11–12(145–146)), 20–21.

Масенко, Л. (2019). *Суржик: Між мовою і язиком*. Вид. дім «Києво-Могилянська академія».

Мозер, М. (2016). «Суржик» чи «суржики»? *Українська мова*, *2016*(1), 27–54.

Мячкоўская, Н. (2008). *Мовы і культура Беларусі*. Права і эканоміка.

Мячкоўская, Н. (2013). У лінгвістычнай лабараторыі прафесара Генчэля: Метады і вынікі даследавання трасянкі. *Веснік БДУ: Серыя 4. Філалогія. Журналістыка. Педагогіка*, *2013*(2), 62–69.

Соколова, С. (2019). Мова і язик: Інтерференція чи мовна концептуалізація? In П. Гриценко (Ed.), *У просторі культури мови і стилю: Збірник наукових праць на пошану С. Я. Єрмоленко* (pp. 263–271). Видавничий дім Дмитра Бураго.

Таємниці ДНК (Season 2, Episode 9). (2020, September 22). Teleportal. https://teleportal.ua/ru/show/stb/taemnitsi-dnk/sezon-2/vypusk-9/?utm_source=youtube.com&utm_medium=comment&utm_campaign=dnk_on_YT

Труб, В. (2016). Активний і пасивний словниковий запас та його роль у сучасній мовній ситуації в Україні. *Мова і суспільство / Language and Society*, *2016*(7), 76–84.

Шевчук-Клюжева, О. (2015). *Українське усне мовлення Донеччини*. Видавництво «Твори».

Шелудько, В. (2018). *Мовна особистість сучасного українського державного службовця в професійному дискурсі* [Unpublished doctoral dissertation]. Інститут української мови НАНУ.

Bilaniuk, L. (2005). *Contested tongues: Language politics and cultural correction in Ukraine*. Cornell University Press.

Bracki, A. (2009). *Surżyk: Historia i teraźniejszość*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

Del Gaudio, S. (2010). *On the nature of suržyk: A double perspective*. Verlag Otto Sagner.

Flier, M. (2008). Suržyk or suržyks? In G. Hentschel & S. Zaprudski (Eds.), *Belarusian trasjanka and Ukrainian suržyk: Structural and social aspects of their description and categorization* (pp. 39–56). BIS-Verlag.

Hentschel, G. (2008). On the development of inflectional paradigms in Belarussian trasjanka: The example of demonstrative pronouns. In G. Hentschel & S. Zaprudski (Eds.), *Belarusian trasjanka and Ukrainian suržyk: Structural and social aspects of their description and categorization* (pp. 99–133). BIS-Verlag.

Hentschel, G., & Reuther, T. (2020). Ukrainisch-russisches und russisch-ukrainisches Code-Mixing: Untersuchungen in drei Regionen im Süden der Ukraine. *Colloquium: New Philologies*, *5*(2), 105–132. https://doi.org/10.23963/cnp.2020.5.2.5

Levchuk, P. (2020). Larysa Masenko, “Surzhyk: Mizh movoju i jazykom”. Vydavnychyĭ dim “Kiievo-Mohylians'ka akademiia”, Kyiv 2019, ss. 232. *Cognitive Studies | Études cognitives*, *2020*(20), Article 2288. https://doi.org/10.11649/cs.2288

BIBLIOGRAPHY

(TRANSLITERATION)

Bilaniuk, L. (2005). *Contested tongues: Language politics and cultural correction in Ukraine*. Cornell University Press.

Bilodid, I. (Ed.). (1978). *Slovnyk ukraïns'koï movy v 11-ty tomakh* (Vol. 9). Naukova dumka.

Bracki, A. (2009). *Surżyk: Historia i teraźniejszość*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

Bratski, A. (2009). Evropeĭs'kyĭ kontekst ukraïns'koho movnoho pytannia. *Krytyka*, *2009*(11–12(145–146)), 20–21.

Del Gaudio, S. (2010). *On the nature of suržyk: A double perspective*. Verlag Otto Sagner.

Flier, M. (2008). Suržyk or suržyks? In G. Hentschel & S. Zaprudski (Eds.), *Belarusian trasjanka and Ukrainian suržyk: Structural and social aspects of their description and categorization* (pp. 39–56). BIS-Verlag.

Hentschel, G. (2008). On the development of inflectional paradigms in Belarussian trasjanka: The example of demonstrative pronouns. In G. Hentschel & S. Zaprudski (Eds.), *Belarusian trasjanka and Ukrainian suržyk: Structural and social aspects of their description and categorization* (pp. 99–133). BIS-Verlag.

Hentschel, G., & Reuther, T. (2020). Ukrainisch-russisches und russisch-ukrainisches Code-Mixing: Untersuchungen in drei Regionen im Süden der Ukraine. *Colloquium: New Philologies*, *5*(2), 105–132. https://doi.org/10.23963/cnp.2020.5.2.5

Levchuk, P. (2020). Larysa Masenko, "Surzhyk: Mizh movoju i jazykom". Vydavnychyĭ dim "Kiievo-Mohylians'ka akademiia", Kyiv 2019, ss. 232. *Cognitive Studies | Études cognitives*, *2020*(20), Article 2288. https://doi.org/10.11649/cs.2288

Masenko, L. (2019). *Surzhyk: Mizh movoiu i iazykom*. Vyd. dim "Kyievo-Mohylians'ka akademiia".

Miachkoŭskaia, N. (2008). *Movy i kul'tura Belarusi*. Prava i ėkanomika.

Miachkoŭskaia, N. (2013). U linhvistychnaĭ labaratoryi prafesara Henchėlia: Metady i vyniki dasledavannia trasianki. *Vesnik BDU: Seryia 4. Filalohiia. ZHurnalistyka. Pedahohika*, *2013*(2), 62–69.

Mozer, M. (2016). "Surzhyk" chy "surzhyky"? *Ukraïns'ka mova*, *2016*(1), 27–54.

Shelud'ko, V. (2018). *Movna osobystist' suchasnoho ukraïns'koho derzhavnoho sluzhbovtsia v profesiĭnomu dyskursi* [Unpublished doctoral dissertation]. Instytut ukraïns'koï movy NANU.

Shevchuk-Kliuzheva, O. (2015). *Ukraïns'ke usne movlennia Donechchyny*. Vydavnytstvo "Tvory".

Sokolova, S. (2019). Mova i iazyk: Interferentsiia chy movna kontseptualizatsiia? In P. Hrytsenko (Ed.), *U prostori kul'tury movy i styliu: Zbirnyk naukovykh prats' na poshanu S. IA. IErmolenko* (pp. 263–271). Vydavnychyĭ dim Dmytra Buraho.

Taiemnytsi DNK (Season 2, Episode 9). (2020, September 22). Teleportal. https://teleportal.ua/ru/show/stb/taemnitsi-dnk/sezon-2/vypusk-9/?utm_source=youtube.com&utm_medium=comment&utm_campaign=dnk_on_YT

Trub, V. (2016). Aktyvnyĭ i pasyvnyĭ slovnykovyĭ zapas ta ĭoho rol' u suchasniĭ movniĭ sytuatsiï v Ukraïni. *Mova i suspil'stvo / Language and Society*, *2016*(7), 76–84.

Językowe i pozajęzykowe aspekty funkcjonowania surżyka w Ukrainie

Surżyk to mieszany typ mowy, typowy dla współczesnej Ukrainy, gdzie obserwujemy współistnienie dwóch języków, ukraińskiego i rosyjskiego. Języki te są reprezentowane zarówno przez ich warianty literackie, jak i liczne subkody, przede wszystkim przez dialekty ukraińskie (w tym również dialekty przejściowe do rosyjskiego i białoruskiego obszaru dialektalnego) oraz przez potoczną odmianę języka rosyjskiego z elementami slangu. Niektórzy językoznawcy uważają surżyk za odrębny subkod językowy – swoisty rodzaj pidginu – i podejmują próby analizy jego struktury (leksykonu, gramatyki) i uwarunkowań z zakresu geografii językowej. Obecnie obok „klasycznego" surżyka pojawił się nowy typ mowy mieszanej, oparty na bazie fonetyczno-gramatycznej języka rosyjskiego, z udziałem dużej liczby leksemów ukraińskich (oryginalnych lub zapożyczonych do języka ukraińskiego), głównie terminów z zakresu wielu dziedzin. Ten nowy rodzaj mowy mieszanej to surżyk rosyjsko-ukraiński.

W niniejszym tekście poddano analizie próbki tego typu mowy mieszanej. Na podstawie analizy zaproponowano kryteria dwojakiej kwalifikacji tekstu, bądź jako przykładu surżyka, bądź po prostu jako przykładu mowy z cechami interferencji. Kryteria te mają charakter lingwistyczny (ukraińska lub rosyjska baza artykulacyjna, zakres interferencji, liczba jednostek zaadaptowanych z języków obcych, poziom wariancji tekstowej), socjologiczny (język o wyższym statusie w momencie wystąpienia danego zjawiska; zakres funkcjonowania idiomu), terytorialny (w zależności od miejsca zamieszkania mówiącego – miejski lub wiejski) i indywidualny (ojczysty/pierwszy język mówiącego, poziom wykształcenia, znajomość języka literackiego). Stwierdzono, że nowa mowa mieszana różni się od surżyka pod względem liczby używanych jednostek z innego języka, płaszczyzny językowej jego realizacji, zasięgu i warunków jego występowania, indywidualnych cech mówiących, wśród których poziom wykształcenia i znajomość subkodów standardowych mają pierwszorzędne znaczenie. Mamy tu do czynienia ze zjawiskiem przejściowym w procesie uzyskiwania przez język ukraiński statusu języka państwowego.

Słowa kluczowe: surżyk, język ukraiński, język rosyjski, język potoczny, mowa mieszana

Lingual and Extralingual Aspects of Surzhyk Functioning in Ukraine

Surzhyk is a mixed type of speech that is typical within modern Ukraine, where we can observe the coexistence of two major language codes, namely Ukrainian and Russian. These are represented by both literary variants and numerous subcodes, primarily Ukrainian dialects (including transitional dialects, with features related to Russian and Belarusian dialectal areas) and Russian colloquial speech with elements of slang. Some language scholars rank Surzhyk as a separate language subcode – as a pecu-

liar type of pidgin – and try to study its structure (lexical composition, grammatical structure) and areal distribution of elements accordingly. At present, in addition to "classical" Surzhyk, .a new type of mixed speech has also arisen on the Russian phonetic-grammatical basis with the involvement of a large number of Ukrainian lexemes (original or borrowed by the Ukrainian language), mainly terms, taken from different fields. This new type of mixed speech is Russian-Ukrainian Surzhyk.

The report analyzes several samples of mixed speech. On the basis of this analysis, criteria for the qualification of a text are proposed either as an example of Surzhyk, or simply as speech with signs of interference. Such criteria include lingual (Ukrainian or Russian phonetic basis, levels of interference, number of foreign language implementations, variations within the text), social (language is higher in status at the moment of the occurrence of the phenomenon; the scope of the functioning of the idiom itself), territorial (depending on the speaker's place of inhabitance – urban or rural) and personal (native/first language of the speaker, level of education, knowledge of the literary language). It was concluded that the new mixed speech differs from Surzhyk in terms of the number of used units of another language, linguistic levels of manifestation, scope of distribution, conditions of occurrence and personal characteristics of speakers, among which the level of education and possession of standard subcodes are of leading importance. It is a transitional phenomenon in the process of the formation of Ukrainian as a state language.

Keywords: Surzhyk, Ukrainian language, Russian language, colloquial language, mixed speech

Notka o autorce

Svitlana Sokolova (svitsokol55@gmail.com) – profesor, pracuje jako badaczka w Narodowej Akademii Nauk Ukrainy w Instytucie Języka Ukraińskiego. Autorka książek: *Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові* (2003), *Аспектуальні категорії українського дієслова* (2021). Zainteresowania naukowe: aspektologia, słowotwórstwo, socjolingwistyka: dwujęzyczność, interferencja.

Svitlana Sokolova (svitsokol55@gmail.com) – D. Sc. (Philology), works as a Leading Researcher at the National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Ukrainian Language. Author of the following books: *Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові* [Prefix word formation of verbs in the modern Ukrainian language, 2003], *Аспектуальні категорії українського дієслова* [Aspectual categories of the Ukrainian verb, 2021]. Scientific interests: aspectology, word formation, sociolinguistics: bilingualism, interference.

Publication History: Received: 2020-09-30; Accepted: 2021-03-21; Published: 2021-12-23